

УДК 377.91

П.Ф. НЕМЕШ, канд. юрид. наук, доц., Закарпатський державний університет

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРАВА НА ВІДВІД У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: процесуально-правовий статус суду, право на відвід, цивільний процес

До проблем передумов права на відвід у цивільному судочинстві наука цивільного процесу практично не зверталася. Фактично відсутній цілий пласт наукових напрацювань, які покликані формувати цілісний науковий матеріал щодо правового механізму реалізації права на відвід під час розгляду та вирішення цивільних справ. До осіб, яким можна заявити відвід, чинне цивільне процесуальне законодавство України відносить суддю, секретаря судових засідань, перекладача, експерта та спеціаліста (ст.20, 22 ЦПК України). Серед вказаних осіб беззаперечно найбільш важливим суб'єктом виступає суддя, що несе відповідальність за хід та результати цивільного процесу.

У науці цивільного процесу є дуже багато праць та публікацій, які присвячені процесуально-правовому статусу суду, що розглядає цивільну справу (К.В. Гусаров, С.О. Іваницький, Л.М. Калініченко, А.Ф. Козлов, О.В. Колісник, Д.Д. Луспенник тощо). Проте, ці вчені не розглядали процесуально-правовий статус суду у контексті права на відвід. Ряд моментів щодо передумов права на відвід висвітлювалися у науковій роботі О.В. Науменкова, який аналізував процесуально-правовий статус арбітражного суду як передумови права на відвід судді [1, с.19-30], але дана робота не стосувалася цивільного судочинства. Тому метою статті є визначення процесуально-правового статусу загального суду, підвідомчий на розгляд цивільних справ у контексті права на відвід у цивільному судочинстві.

У нормах ЦПК України неодноразово можна зустріти згадку про суд як орган, що розглядає та вирішує цивільну справу. Але виходячи з природи органу державної влади, яким виступає суд, уособлює його у зв'язках з учасниками цивільного процесу власне суддя.

Суддя є посадовою особою, що безпосередньо вчиняє судочинство при розгляді та вирішення цивільної справи, він реалізує судову владу та забезпечує здійснення нею своїх функцій. Суддя повинен відповідати певним вимогам, які свідчать про його високу професійність та моральність, що встановлені у законі. Для того, щоб мати моральне право судити інших, самому потрібно бути на висоті [1, с.20].

Згідно Закону України «Про судоустрій та статус суддів від 07.07.2010 року передбачено жорсткий порядок відбору кандидатів на посаду суддів, який має забезпечити їхню високу професійність у вирішенні судових справ, у тому числі й цивільних. Порядок зайняття посади судді не є однаковий, оскільки він залежить від рівня судової ланки, де ставляться різні вимоги до суддів та способу зайняття посади (призначення або обрання).

Вище вказаний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» ставить до всіх кандидатів на посаду судді однакові вимоги, кількість яких зводиться до шести (ст.64): 1) громадянин України; 2) не молодший двадцяти п'яти років; 3) має вищу юридичну освіту (не нижче спеціаліста); 4) стаж роботи в галузі права не менш як три роки (починається після здобуття освіти на рівні спеціаліста та не нижче спеціаліста); 5) проживає в Україні не менш як десять років; 6) володіє державною мовою. До суддів апеляційних судів ставиться додаткова вимога: п'ятирічний стаж роботи на посаді судді (ч.4 ст.26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). В той час як до суддів вищих спеціалізованих судів висувається інакша вимога: ними можуть бути тільки ті судді, які обрані на посаду безстроково (ч.3 ст.31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). В той час як суддею Верховного Суду Украї-

ни може бути особа, яка має стаж роботи на посаді судді не менше п'ятнадцяти років або суддя Конституційного Суду України (ч.2 ст.39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Характерно, але дані додаткові вимоги, які ставляться до суддів апеляційних, вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України не так давно були предметом розгляду у Конституційному Суді України, оскільки на думку суб'єкта конституційного подання аналіз оспорюваних норм дає підстави для висновку, що перше призначення на посади суддів судів загальної юрисдикції Президент України може здійснювати лише до суду першої інстанції і такі судді не можуть бути в межах п'ятирічного строку переведені ним до суду більш високої ланки. У свою чергу, це також обмежує його конституційні повноваження призначати суддів у Верховний Суд України, суди касаційного та апеляційного рівнів, оскільки у частині першій статті 128 Конституції України словосполучення «на посаду професійного судді» однозначно свідчить про посаду професійного судді суду будь-якого рівня. Крім того, оспорювані положення даного Закону обмежили конституційне право осіб, які згідно з частиною четвертою статті 127 Конституції України та частиною третьою статті 59 Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 року могли бути призначені Президентом України на п'ятирічний строк судьями апеляційних спеціалізованих судів, не маючи суддівського стажу, але маючи фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів, що суперечить частині третій статті 22 Конституції України, відповідно до якої при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [2]. Але Конституційний Суд України дане подання не задовольнив, пояснюючи, що встановлення додаткових кваліфікаційних вимог щодо стажу для окремих категорій суддів не позбавляє рівних можливостей доступу до посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верхов-

ному Суді України усіх, хто відповідає зазначеним вимогам [2].

Суд виступає органом держави, але коли він вступає в цивільні процесуальні відносини, то в ньому проявляється його цивільна процесуальна правоздатність [3, с.239].

Розглядаючи цивільну справу суддя своїми діями безпосереднього реалізує судову владу, що приводить до виникнення владних відносин між ним та учасниками процесу. Характерною рисою таких процесуальних відносин є їх двохсуб'єктна структура, яка передбачає, що обов'язковим суб'єктом будь-яких цивільних процесуальних відносин є суд в особі судді [4, с.53]. Це пов'язано з тим, щоб суддя, який несе відповідальність за винесене рішення у цивільній справі, міг особисто контролювати все, що відбувається у рамках її вирішення.

Без суду цивільні процесуальні відносини по розгляду та вирішенні цивільної справи виникнути не можуть, оскільки суд як орган державної влади реалізує свої суб'єктивні права та обов'язки, застосовуючи норми цивільного процесуального права. Саме таке застосування створює першооснову виникнення відносин по розгляду та вирішення цивільної справи.

Суд виступає самостійним суб'єктом цивільного процесу, який відповідно до своєї підвідомчості та компетенції, виходячи із вирішуваної категорії цивільної справи, повинен її розглянути, захистивши права, свободи та інтереси осіб, що звертаються до суду. Крім того, владний характер діяльності та повноважень суду проявляється у тому, що він вправі вирішувати всі процесуальні питання, які виникають у процесі вирішення заявлених матеріально-правових вимог [1, с.22].

Вирішуючи заявлені матеріально-правові вимоги та поточні процесуальні питання, що виникають у ході слухання цивільної справи, суд не тільки виступає суб'єктом цивільних процесуальних відносин, але й органом правозастосування, що підводить норми закону під конкретну ситуацію, що склалася між сторонами справи, здійснюючи правову кваліфікацію їхніх відносин.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає загально-правовий статус суддів незалежно від категорії судових справ, що вони розглядають, та виду судової ланки й інстанції. Серед численних обов'язків судді даний Закон визначає такі, як своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати й вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства (п.1 ч.4 ст.54). Фактично це означає, що в загально-правовий статус судді входить вимога, яка визначає характер здійснення судочинства в Україні, що в подальшому деталізується нормами цивільного процесуального законодавства.

Конкретний суддя для розгляду цивільної справи наразі визначається автоматизованою системою документообігу в суді. Якщо раніше цивільна справа розписувалася на конкретних суддів головою суду, то з 2010 року в загальному суді функціонує автоматизована система, призначення якої полягає в об'єктивному та неупередженому розподілу справ між суддями (п.1 ч.1 ст.11-1 ЦПК України).

Визначення судді або колеги суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності, який враховує кількість справ, що перебувають у провадженні суддів, заборону брати участь у перегляді рішення для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відраженні та закінчення терміну повноважень. Справи розподіляються з урахуванням спеціалізації суддів (ч.3 ст.11-1 ЦПК України).

Важливим є те, що формування складу суду для розгляду конкретної судової справи за межами автоматизованої системи документообігу суду є одною з підстав для відводу судді (п.5 ч.1 ст.20 ЦПК України). Ось чому так важливо дотримуватися встановленого порядку формування професійного складу суду для розгляду конкретної цивільної справи.

Окрім професійного судді у цивільному процесі можна також відвести непрофесійно-

го суддю, яким буде виступати народний засідатель.

Ефективна за радянської доби система виборів народних засідателів виявилася паралізованою в умовах економічної нестабільності та інертного ставлення основної частини населення до виконання громадянських обов'язків. Через це інститут народних засідателів припинив свою дію на рівні районних (міських) судів (1992 р.) та Верховного Суду України (2001 р.). З прийняттям Закону «Про судоустрій України» від 07.02.2002 року та запровадженням нової процедури добору народних засідателів основних проблем, як показав досвід її функціонування, вирішено не було, водночас нечіткість і неповнота його положень спричинила нові колізії на практиці. Із набуттям чинності нового ЦПК України та введенням інституту народних засідателів на рівні місцевих судів для здійснення цивільного судочинства різко збільшилася їх чисельність, що значно загострило ситуацію з добору необхідної кількості непрофесійних суддів [5, с.3].

Напевно тому кількісне вираження категорії цивільних справ, де беруть участь народні засідателі, є незначним. Зокрема, наразі участь народних засідателів передбачена тільки стосовно п'яти категорій справ окремого провадження (ч.4 ст.234 ЦПК України).

Враховуючи те, що народний засідатель не виступає професійним суддею й уособлює в собі участь народу в здійсненні правосуддя, до них ставляться зовсім інші вимоги, ніж до суддів загальних судів, які вирішують цивільні справи. Зокрема, народним засідателем може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку й постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду (ст.59 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Окремі автори вважають за необхідне крім вимог, передбачених законом, запровадити до народних засідателів ряд додаткових вимог: психологічних, світоглядних та юридичних знань, рівня освіти тощо. Це необхідно для забезпечення оптимального балансу між уча-

стю громадян у судовому процесі та рівнем професіоналізму при ухваленні рішень [6].

На нашу думку, такі додаткові вимоги до народних засідателів є зайвими, оскільки у такому разі буде ставитися під сумнів широке представництво народу в здійсненні правосуддя по цивільних справах. Адже додаткові бар'єри доступу народу до списків засідателів, які аж ніяк не пов'язані з можливістю досліджувати докази, вивчати матеріали справи, спілкуватися з учасниками процесу та висловлювати свою думку по справі, тільки будуть створювати на практиці ще більше проблем при формуванні списку народних засідателів. Крім того, голова суду може звільнити особу від виконання обов'язків народного засідателя, якщо визнає причини, на які він посиляється поважними (п.4 ч.2 ст.60 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Списки народних засідателів формуються органами місцевого самоврядування, виходячи з тих вимог, що ставляться до таких непрофесійних суддів чинним законодавством та за наявності їх згоди. Крім того, мають бути враховані імперативні норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які не дозволяють включати до списків народних засідателів осіб певної категорії (ч.2 ст.59) [7].

Складений список народних засідателів рішенням місцевої ради затверджується на чотири роки. Список народних засідателів публікується в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради [8, с.124].

Згідно ч.1 ст.61 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суд залучає народних засідателів до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їхньої участі.

Письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя надсилається судом народному засідателю не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання. Одночасно із запрошенням надсилається письмове повідом-

лення для роботодавця про залучення особи як народного засідателя [7].

Реалізація принципу участі народу у відправленні судочинства передбачає наділення народних засідателів державно-владними повноваженнями публічного характеру, при здійсненні яких вони виступають посадовими особами державної судової гілки влади [5, с.9]. Ось чому згідно ч.2 ст.18 ЦПК України передбачено, що народні засідателі при здійсненні правосуддя у цивільних справах користуються всіма правами судді.

Таким чином, все що нами було висловлено щодо процесуально-правового статусу суддів загальних судів під час розгляду та вирішення цивільних справ буде властиво й для народних засідателів. Процедура добору, гарантії діяльності професійних суддів та непрофесійних звичайно різні, але у процесі слухання цивільної справи їхніх процесуально-правовий статус нічим один від одного не відрізняється. Ось чому підстави для відводу як професійного, так і непрофесійного судді є однаковими.

Отже, суд в особі судді, що розглядає цивільну справу, наділяється повноваженнями щодо розгляду та вирішення цивільної справи по суті її перегляду у порядку, що передбачений цивільним процесуальним законодавством України, уповноважений на вирішення поточних питань, які виникають у процесі слухання цивільної справи, несе відповідальність за винесення обґрунтованого та законного рішення в цивільній справі, відповідно до принципу рівноправності повинен у випадках, що передбачені законом сприяти сторонам у реалізації їхніх процесуальних прав та відповідно до завдань цивільного судочинства повинен справедливо, неупереджено та своєчасно розглянути та вирішити цивільну справу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науменков А. В. Отвод судей в арбитражном процессе: дис. ... кандидата юрид.

наук : 12.00.15 / Науменков А. В. – М., 2002. – 172 с.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за №1-10/2011 від 5.04. 2011 р. (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-11>.

3. Якубов С. А. Субъекты советского гражданского процессуального права / Якубов С. А. – Ташкент : Изд-тво «ФАН» Узбекской ССР, 1973. – 260 с.

4. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. проф. В. В. Ярков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 720 с.

5. Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у цивільному судочинстві :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / С. О. Іваницький. – Х., 2006. – 18 с.

6. Горбачова Г. Феміду необхідно вберегти від «своїх» народних засідателів / Горбачова Г. // Закон і бізнес. – 2010. – № 37 (972).

7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : від 07.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1321300451775103>.

8. Бурий А. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні : посібник / Бурий А., Тарагула Р., Тополевський Р., Тополевська Л. – Львів : Регіональний громадський фонд «Право і демократія», 2009. – 131 с.

Немеш П. Ф. Процесуально-правовий статус суду як передумова права на відвід у цивільному процесі / П. Ф. Немеш // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 486–490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12nrfucp.pdf>

Досліджено процесуально-правовий статус суду, що розглядає цивільні справи як передумову права на відвід у цивільному судочинстві, зокрема, процедура формування складу суду для розгляду цивільної справи.

Немеш П.Ф. Процесуально-правовой статус суда как предпосылка права на отвод в гражданском процессе

Исследован процессуально-правовой статус суда, который рассматривает гражданские дела как предпосылку права на отвод в гражданском судопроизводстве, в частности, процедура формирования состава суда для рассмотрения гражданского дела.

Nemesh P.F. Procedural and Legal Status of the Court as a Precondition for the Right to Challenge in a Civil Proceeding

Procedural and legal status of the court investigated, which reviews civil cases as a prerequisite for the right to challenge in civil proceedings, in particular, the procedure of forming the composition of the court to review a civil case.